

УДК 343.14; 341.23

Скрипа Євген Васильович —
ад'юнкт Київського національного
університету внутрішніх справ

Використання міжнародної правової допомоги в доказуванні у кримінальних справах про незаконну легалізацію автотранспорту

У статті досліджуються проблемні питання використання правової допомоги у кримінальних справах про незаконну легалізацію автотранспорту.

Ключові слова: правова допомога, незаконна легалізація автотранспорту, доказування, злочинні угруповання.

Результати проведеного нами аналізу кримінальних справ про незаконну легалізацію автотранспорту свідчать про те, що значна частина незаконно легалізованого автотранспорту в Україні (26 % від числа досліджуваних одиниць) є незаконно придбаний громадянами України автотранспортними засобами на території країн колишніх республік СРСР, Західної Європи та США. Нерідко незаконна легалізація автотранспорту в Україні є результатом діяльності міжнародних злочинних угруповань, до складу яких входили громадяни України.

Окремі з таких злочинних угруповань, як переконливо доводилося фахівцями [1, с. 5] і підтверджується практикою, мали високу технічну оснащеність, власну розвідку й контррозвідку. Вони добре володіли новітніми формами й методами протидії правоохоронним і судовим органам, що на практиці ускладнює, а іноді й унеможливає виявлення ознак вчинених ними злочинів лише кримінально-процесуальними та криміналістичними засобами, тому важливе місце у цьому посідають спеціальні заходи поліцейських органів, таких, як Інтерпол, та кожної окремої країни, що, в свою чергу, дає можливість виявляти й документувати такі злочини органами поліції зарубіжних країн не лише після того, як вони вчинені, але й на стадіях їх готування або вчинення. Проте, використання міжнародної правової допомоги вітчизняними слідчими органами в доказуванні у досліджуваних кримінальних справах про незаконну легалізацію автотранспорту, на наш погляд, було

недостатньо ефективним, хоча як у ході дослідчої перевірки, так і судового розслідування виникала така необхідність. Основною причиною цього, на нашу думку, є недостатня теоретична розробленість проблем, пов'язаних із застосуванням норм міжнародних договорів у кримінальних справах; нечіткість визначення критеріїв допустимості фактичних даних, отриманих у ході міжнародної допомоги, як доказів у кримінальних справах цієї категорії; недостатня врегульованість екстрадиційного процесу тощо.

Слід зазначити, що окремі загальні питання міжнародної правової допомоги у доказуванні в кримінальних справах були предметом дослідження вітчизняних правників: Н. Н. Ахтирської, М. В. Буроменського, Т. С. Гавриш, Ю. М. Грошевого, В. Т. Маляренка, М. І. Пашковського, М. А. Погорецького та ін. Проте, низка актуальних питань використання міжнародної правової допомоги у доказуванні в кримінальних справах про незаконну легалізацію автотранспорту в теорії вітчизняного кримінального процесу не досліджувалася.

Виходячи з потреб практики, відсутності наукових досліджень із зазначеної теми, а також враховуючи плідну роботу наукової спільноти над розробкою нового Кримінально-процесуального кодексу України та проектів інших законодавчих і відомчих нормативних актів у сфері кримінальної юстиції, де повинна знайти вирішення низка проблемних питань міжнародної правової допомоги у доказуванні в кримінальних справах про незаконну легалізацію автотранспорту, метою цієї статті є дослідження окремих питань цієї багатогранної теми в межах визначеного обсягу.

На сучасному етапі розвитку суспільства, в умовах інтернаціоналізації всіх сфер суспільного життя і, як наслідок, — інтернаціоналізації злочинності, поширення її типових закономірностей, тенденцій і форм на інші країни і регіони, міжнародна правова допомога у кримінальних справах, її належна правова регламентація в національному законі, як одна з найважливіших умов ефективного співробітництва в сфері боротьби зі злочинністю, набуває значення гарантії здійснення правосуддя, оскільки забезпечує можливість одержання доказів у кримінальній справі, виконання прийнятих процесуальних рішень, відшкодування заподіяного злочином збитку, притягнення до кримінальної відповідальності винних у вчиненні злочину осіб, вирішення інших завдань кримінального судочинства [2, с. 69].

У правовій літературі слушно зазначається, що міжнародне співробітництво в боротьбі зі злочинністю є, з одного боку, умовою, а з іншого — засобом зміцнення і гарантією внутрішньодержавної і міжнародно-правової законності та правопорядку. Основною метою такого співробітництва є вироблення єдиної стратегії і узгодженості дій дер-

жав у попередженні злочинності й безпосередній боротьбі з нею, а також у виконанні покарань [3, с. 637].

Правова допомога у кримінальних справах є одним з напрямів сучасного міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю. Україна має низку міжнародних угод з рядом зарубіжних країн у цій сфері.

Для дослідження проблемних питань правової допомоги у доказуванні в кримінальних справах про незаконну легалізацію авто-транспорту важливим є визначення поняття “правова допомога”, яке у правовій теорії є дискусійним. Докладний аналіз точок зору з цього питання зроблений Т. С. Гавриш. В узагальненому вигляді, пише вчена, суть їх зводиться до такого: під правовою допомогою розуміють а) здійснення певних дій на прохання запитуючої сторони, виконання яких необхідне для розслідування, розгляду в суді кримінальної справи чи для виконання призначеного у справі покарання в іншій договірній країні; б) допомогу, що надається органам певної держави при розгляді конкретної кримінальної справи органами іншої держави; в) систему процесуальних, організаційно-правових заходів, механізмів, принципів, способів, методів, інститутів, сукупності та/або самостійності всього того, що застосовується в ході реалізації як міжнародного, так і національного права держав з метою вирішення на міжнародному рівні справ, пов’язаних із суспільно небезпечними діяннями, та будь-яких інших дій, що стосуються цих справ, при одночасному застосуванні і посиленні на норми національного внутрішньодержавного законодавства України та держави або держав, з якими Україна перебуває у відносинах правового співробітництва в кримінальних справах та міжнародного права на підставі домовленості або взаємності; г) підготовку, передачу до іноземних правоохоронних і судових органів, а також виконання на їх прохання звернень (клопотань, доручень, запитів) про: проведення процесуальних дій (виконання слідчих дій, вручення документів, передачу предметів, надання документів та виконання інших процесуальних дій); екстрадицію осіб, які підозрюються (обвинувачуються) у вчиненні злочинів; передачу або прийняття кримінального переслідування; д) відносини взаємного співробітництва між державами в галузі кримінального судочинства, які полягають у виконанні на підставі міжнародних угод та національного законодавства певних дій, необхідних для здійснення іноземною державою правосуддя в конкретній кримінальній справі; е) діяльність компетентних державних органів щодо виконання судових та слідчих доручень органів іншої держави про провадження на території запитованої держави процесуальних дій та оперативного-розшукових заходів для отримання доказів у кримінальній справі.

Виходячи з аналізу наведених точок зору, дослідниця дає слушне визначення правової допомоги у кримінальних справах — це передбачена міжнародними договорами або заснована на умовах взаємності діяльність компетентних органів запитуваної держави по провадженню на її території процесуальних дій (а у випадках, прямо передбачених міжнародним договором, і оперативно-розшукових заходів) у зв'язку з виконанням слідчих чи судових доручень компетентних органів запитуючої держави з метою надання сприяння в розслідуванні та розгляді кримінальної справи шляхом збирання і надання доказів, виконання процесуальних рішень, забезпечення відшкодування збитку, заподіяного злочиним, а також прав і законних інтересів учасників кримінального судочинства, здійснювана незалежно від територіальних меж, особливостей національного законодавства і правозастосовчої практики держав, що співробітничать [4, с. 18, 24—25]. Таке визначення правової допомоги доцільно використати і в правотворчому процесі при розробці правових актів у сфері кримінальної юстиції.

Найбільш повний перелік форм співробітництва наведений в Угоді про співробітництво держав-учасниць СНД у боротьбі зі злочинністю від 25 листопада 1998 року, а саме: 1) виконання запитів про провадження оперативно-розшукових заходів і слідчих дій; 2) розшук осіб, які ухиляються від кримінального переслідування або відбування покарання; 3) розшук і повернення в установленому порядку викрадених предметів, які мають номери або специфічні риси, у тому числі автотранспорту та вогнепальної зброї, а також номерних цінних паперів і паспортів (посвідчень особи); 4) обмін інформацією про злочини, що готуються або вчинені, та причетних до них фізичних чи юридичних осіб; 5) обмін інформацією про нові види наркотичних і психотропних засобів, а також про нові методи їх дослідження й ідентифікації; 6) обмін інформацією про юридичних осіб і об'єкти власності, які використовуються для легалізації доходів від злочинної діяльності; 7) обмін досвідом роботи, у тому числі провадження стажувань, консультацій, семінарів і навчальних курсів, а також інформацією про нові засоби вчинення злочинів і досвідом їх розслідування; 8) обмін законодавчими та іншими нормативно-правовими актами сторін, сприяння в придбанні навчальної і методичної літератури; 9) проведення спільних наукових досліджень з проблем, які становлять взаємний інтерес; 10) обмін на взаємовигідній основі науково-технічною інформацією; 11) погодження дій щодо попередження злочинів і діяльності осіб, які вчинили злочини або готуються до їх вчинення (ст. 3) [5, с. 219].

Угодою про правову допомогу та співробітництво між Генеральною прокуратурою України та прокуратурою Республіки Білорусь встановлені

й такі види співробітництва, як надання можливості використання архівних матеріалів, не пов'язаних з державною таємницею; реабілітація незаконно засуджених і репресованих осіб (п. 1.1. ст. 1) [6, с. 119—121].

У ст. 1 угоди між Україною та Королівством Іспанія про співробітництво у сфері боротьби зі злочинністю від 7 листопада 2001 року прямо визначено, що Сторони співпрацюватимуть у сфері боротьби зі злочинністю, співробітництво включатиме обмін інформацією та надання допомоги в оперативному супроводженні розслідування злочинів; при цьому ст. 5 містить зауваження — ця Угода не зачіпає питань, пов'язаних з наданням правової допомоги в кримінальних справах та екстрадицією [7, с. 119—121].

У Рекомендації R (96) Комітету Міністрів Ради Європи [8] зазначено, що у довгостроковій перспективі існуючі структури взаємної допомоги, які базуються на традиційній концепції окремих держав, могли б бути доповнені адекватними заходами співробітництва і покращені створенням нових наднаціональних судових структур. Останнім часом намітилася тенденція до здійснення більш гармонізованої кримінальної політики європейських держав, створення транснаціонального правосуддя, єдиного загальноєвропейського простору безпеки.

Виходячи з цієї Рекомендації, перед українським законодавцем постає завдання розробки дієвих механізмів надання міжнародної правової допомоги в кримінальних справах, адже головним фактором, що впливає на її ефективність, є належна правова регламентація міжнародної правової допомоги на рівні не лише міжнародного договору (Україна на сьогоднішній день є учасницею понад 100 таких договорів), а й національного закону.

Основною метою надання міжнародної правової допомоги в кримінальних справах є сприяння іноземній державі у відправленні правосуддя, отриманні доказів, необхідних для розслідування і вирішення кримінальної справи, відшкодуванні шкоди, заподіяної злочинцем, відновленні порушених прав та законних інтересів учасників кримінального процесу. Проте розбіжності у законодавчих системах Договірних Сторін викликають низку проблем щодо здійснення співробітництва у цій сфері.

Однією з найбільш актуальних серед них є проблема допустимості фактичних даних, отриманих у ході міжнародної правової допомоги, наукова розробка її критеріїв, створення оптимального юридичного механізму запитання доказів з території іноземної держави, який би належним чином забезпечував отримання документів, максимально адаптованих до національного процесуального законодавства.

В умовах реалізації міжнародної правової допомоги процес доказування ускладнюється за рахунок появи нової системи збирання до-

казів — іноземної правової системи, яка характеризується не стільки особливими пізнавальними підходами, скільки специфікою правового регулювання.

Так, Ю. М. Грошовий звертає увагу на існуючі у зв'язку з цим проблемні питання. Так, він констатує, що чинний КПК України не передбачає можливості прийняття процесуальних рішень на підставі фактичних даних, що були отримані відповідно до іноземного процесуального законодавства. Міжнародні договори про правову допомогу, укладені Україною, передбачають, що доручення, дані іншій державі про провадження слідчих дій, виконуються (як правило) згідно із законодавством цієї держави. У зв'язку з цим, професор Ю. М. Грошовий далі робить висновок про те, що слідчий, прокурор, суд при прийнятті рішень у кримінальному судочинстві має право опиратися і на докази, отримані відповідно до вимог іноземного кримінально-процесуального законодавства [9, с. 48].

Але вочевидь необхідне належне правове регулювання питання про допустимість доказів, отриманих за межами України. Наприклад, новий КПК Російської Федерації встановив, що докази, отримані на території іноземної держави в порядку надання міжнародної правової допомоги, мають ту ж юридичну силу, що й докази, отримані на території Росії. Проте, російські вчені коментують цю статтю з протилежних позицій. Так, О. П. Рижаков вважає, що якщо при збиранні доказів були порушені положення КПК іноземної держави, на території якої вони були отримані, ці докази мають визнаватися недопустимими [10, с. 920]. С. П. Щерба і К. В. Бикова навпаки вважають, що допустимість таких доказів визначається лише з позиції дотримання приписів міжнародних договорів та власного законодавства [11, с. 789]. Та й інші дослідники зауважують на численні неврегульовані питання збирання, перевірки та оцінки доказів, отриманих у результаті міжнародної правової допомоги [12, с. 58—59]. Чинна на цей час ст. 31 та глава 5 КПК України відповіді на ці питання не дають.

Правова система України характеризується проміжним значенням юридичної сили міжнародного договору, укладеного законом, між силою Конституції України, силою законів України і підзаконних нормативно-правових актів, що мають з цим договором колізійні положення. А тому, у випадку встановлення протиріччя національної процесуальної норми міжнародному стандарту, судам слід використовувати останній з врахуванням тлумачення наданого офіційними міжнародними організаціями (наприклад, Європейським Судом з захисту прав людини). Разом з тим, слід зазначити, що Європейський суд з прав людини не раз наголошував на тому, що в його функції не входить розгляд помилок у фактах або в законодавстві, начебто допущених національним судом, якщо

і оскільки при цьому не було порушено прав і свобод, гарантованих Європейською конвенцією з прав людини. “Крім того, хоча стаття 6 Конвенції і гарантує право на справедливий судовий розгляд, вона все-таки не встановлює жодних правил щодо прийнятності доказів або порядку їх оцінки” [13].

Згідно зі ст. 62 Конституції України обвинувачення не може ґрунтуватись на припущеннях, а також на доказах, одержаних незаконним шляхом. Докази повинні визнаватись такими, що одержані незаконним шляхом, наприклад, тоді, коли їх збирання й закріплення здійснено або з порушенням гарантованих Конституцією України прав людини і громадянина, встановленого кримінально-процесуальним законодавством порядку, або неуповноваженою на це особою чи органом, або за допомогою дій, не передбачених процесуальними нормами.

Відповідно до ч. 3 ст. 62 Конституції України обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом. У зв'язку з цим судам при розгляді кожної справи необхідно перевіряти, чи були докази, якими органи попереднього слідства обґрунтовують висновки про винність особи у вчиненні злочину, одержані відповідно до норм КПК України. Якщо буде встановлено, що ті чи інші докази були одержані незаконним шляхом, суди повинні визнавати їх недопустимими, виключати їх з процесу доказування і не враховувати при обґрунтуванні вироку, на що вказується в п. 4 Постанови № 7 від 30 травня 1997 року Пленуму Верховного Суду України “Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина”.

Разом з тим, слід звернути увагу на те, що ані в чинному Кримінально-процесуальному кодексі України, ані в його проекті не передбачено процесуального порядку визнання доказу недопустимим (і відповідно таким, що не має юридичної сили) та його виключення з процесу доказування. У цьому контексті потребує також вирішення й питання про обов'язок суду виключити недопустимий доказ з процесу доказування. З цього приводу можна навести рішення Верховного Суду США у справі “Елкінс проти Сполучених Штатів” (1960 р.), який довів, що тільки виключення доказів, що були отримані незаконним шляхом, може перешкодити протиправній поведінці працівників правоохоронних органів і перешкодити суддям стати пособниками навмисного порушення Конституції [14, с. 68].

Неможливо погодитись з обґрунтуванням рядом авторів нереалістичності та неекономічності в сучасних умовах повного дотримання всіх процесуальних правил у зв'язку з невисоким професійним рівнем працівників правозастосовчих органів, їх фактичною нерівністю з кваліфікованим та високооплачуваним захистом, недосконалістю за-

конодавства, деякі норми якого неможливо виконати буквально [15, с. 70]. Позиція щодо непридатності до застосування концепції “плодів отруєного дерева” можливо і має право на існування, але обґрунтувати її вищенаведеними доказами, на наш погляд, недопустимо. По-перше, права та інтереси осіб, які залучені до участі в кримінальному судочинстві, ніяким чином не повинні страждати від непрофесіоналізму слідчих, суддів чи недосконалості чинного законодавства та практики його застосування. Норми законодавства, а тим більше норми процесуального законодавства (які в своїй більшості мають імперативний характер) приймаються саме для того, щоб врегулювати певні суспільні відносини, учасники яких повинні суворо дотримуватися приписів законів.

В іншому випадку може скластися ситуація, яка фактично існує в наш час, коли норми законодавства існують самі по собі, а правозастосовча практика (особливо практика діяльності органів розслідування) керується “неписаними” нормами, які часом вступають у протиріччя з нормативними приписами.

Отже, при оцінці доказів, отриманих у порядку надання міжнародної правової допомоги, важливим є питання їх допустимості. Відповідно до частини 2 статті 65 КПК України встановлено наступні види доказів: показання свідка, показання потерпілого, показання підозрюваного, показання обвинуваченого, висновок експерта, речові докази, протоколи слідчих і судові дії, протоколи з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів, та інші документи. Таким чином, докази можуть отримуватися лише з вказаних джерел.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що міжнародна правова допомога у кримінальних справах, як напрям сучасного міжнародного співробітництва України, в останні роки суттєво розширилася, набула першочергового значення у кримінально-процесуальній діяльності. Нові загрози з боку сучасної злочинності міжнародному співтовариству вимагають вжиття принципово нових заходів щодо вдосконалення чинних механізмів взаємодії в ході досудового розслідування кримінальних справ.

Реалізація положень міжнародних договорів, що встановлюють нові види міжнародної правової допомоги, без їх належної національно-правової імплементації в процесуальне законодавство України видається практично неможливою. Вона потребує формування достатнього правового забезпечення в національному кримінально-процесуальному законодавстві, а саме — правової регламентації сутності, порядку, умов

здійснення нових процесуальних дій, гарантій забезпечення прав осіб, які беруть у них участь.

Список використаних джерел

1. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : [монографія] / М. А. Погорецький. — Х. : Арсіс ЛТД, 2007. — 576 с.

2. Волеводз А. Г. Концептуальные проблемы совершенствования регламентации уголовно-процессуальных аспектов международного сотрудничества в проекте УПК РФ / А. Г. Волеводз // Юрист. — 2001. — № 1. — С. 69—74.

3. Уголовный процесс : учебник [для высш. учеб. заведений] / под общ. ред. В. И. Радченко. — М. : Юрид. дом “Юстицинформ”, 2003. — 752 с.

4. Гавриш Т. С. Проблеми допустимості доказів, отриманих в ході міжнародної правової допомоги в кримінальних справах : дис. канд. юрид. наук : 12.00.09 / Тетяна Степанівна Гавриш. — Х. : НЮАУ, 2004. — 224 с.

5. Международно-правовые акты о сотрудничестве России с иностранными государствами по оказанию правовой взаимопомощи / [сост. М. Е. Волосов]. — М. : НОРМА, 2003. — 592 с.

6. Угода про правову допомогу та співробітництво між Генеральною прокуратурою України та прокуратурою Республіки Білорусь // Вісник прокуратури. — 2002. — № 6 (18). — С. 119—121.

7. Угода між Україною та Королівством Іспанія про співробітництво у галузі боротьби зі злочинністю від 7 листоп. 2001 р. : затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 16 січ. 2003 р. № 43 // Офіц. вісник України. — 2004. — № 4. — 216 с.

8. Рекомендация № R (96) 10 Комитета министров Совета Европы государствам-членам в отношении гарантий независимости общественного вещания : принята Комитетом министров 11 сентяб. 1996 г. на 573-й встрече заместителей министров [Электронный ресурс]. — Режим доступа :

http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_094.

9. Кримінальний процес України : підручник [для студ. вищ. спец. закладів освіти] / [Ю. М. Грошевий, Т. М. Мірошніченко, Ю. В. Хоматов та ін.] ; за ред. проф. Ю. М. Грошевого та доц. В. М. Хотенця. — Х., 2000. — 496 с.

10. Рыжаков А. П. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации / А. П. Рыжаков. — 2-е изд., изм. и доп. — М., 2002. — 980 с.

11. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации в редакции Федерального закона от 29 мая 2002 г. / под общ. ред. д. ю. н., проф. А. Я. Сухарева. — М. : Изд-во “Норма”, 2002. — 896 с.

12. Карасева Е. В. Процессуальные аспекты международного сотрудничества органов предварительного следствия МВД Российской Федерации / Е. В. Карасева. — М. ; Воронеж : МПСИ : НПО “МОДЭК”, 2000. — 128 с.

13. Рішення у справі “Гарсія Руїз проти Іспанії” : комюніке Секретаря Суду [Електронний ресурс] // Практика Європейського Суду з прав людини : Рішення. Коментарі. — 1999. — № 2. — Режим доступу :

<http://www.eurocourt.org.ua/Article.asp?AIdx=148>.

Борьба с организованной преступностью и коррупцией (теория и практика)

14. Теймэн С. Суд присяжных в современной России глазами американского юриста / С. Теймэн // Гос-во и право. — 1995. — № 2. — С. 67—76.

15. Зажицкий В. О. О допустимости доказательств / В. О. Зажицкий. // Рос. юстиция. — 1999. — № 3. — С. 68—72.

В статье исследуются проблемные вопросы использования правовой помощи в уголовных делах о незаконной легализации автотранспорта.

The article is devoted to the problems of using legal aid in the criminal cases about illegal legalization of motor transport.

Стаття надійшла до редакції журналу 17 листопада 2009 року.